

Койлыбаева Р.,¹ Жунисова М.²

^{1,2} Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан

ОТБАСЫ ДИСКУРСЫНА ТӘН НЕГІЗГІ БЕЛГІЛЕР

Аңдатпа

Қазіргі заманғы лингвистикалық ғылымдардың даму кезеңінде, тіл мәселесінің адамдардың өмір сүруінің басты формасы мен ортасы ретінде қарастырылуы ғалымдардың басты назарында болуына орай, дискурсты адамдардың өмір сүруінің нақты салаларында зерттеу, әлдеқашан дамыған тілдік жағдаяттарға жаңа серпіліс әкелуі мүмкін. Осыған орай, мақала дискурс ұғымын анықтауға арналды, сонымен қатар дискурстың лингвистикадағы алатын орны жайлы мәселелер қарастырылды, отбасы дискурсына анықтама берілді. Аталмыш феноменнің негізгі белгілерін анықтау басты назарда болды. Адам дискурстың әсер ету объектісі ғана болып қоймай, сонымен қатар сол дискурстың қатысушысы да болады. Бірінші кезекте, бұған отбасылық дискурс және сол отбасындағы жақын адамдармен қарым-қатынасқа түсудің диалог сияқты түрлері де жатады. Отбасылық дискурстың негізгі міндеті отбасындағы жағдайды реттеп отыру және жақын адамдармен дұрыс қарым-қатынас қалыптастыру болып табылады.

Түйін сөздер: дискурс, отбасы дискурсы, отбасы аралық қарым-қатынас, отбасылық дискурс белгілері

Koilybayeva R.,¹ Zhunisova M.²

^{1,2} Abai Kazakh National Pedagogical University,
Almaty, Kazakhstan

THE MAIN CHARACTERISTICS OF THE FAMILY DISCOURSE

Abstract

At the current stage of the development of linguistic sciences, when the problems of language as a form and environment of human activity remain the focus of scientists' attention, any study of discourse in a specific sphere of human activity can reveal a new side in already known linguistic phenomena. Therefore, this article is devoted to the definition of the concept of discourse, as well as this work considers the place of discourse in the field of linguistics, the concept of "family discourse" is revealed. Particular attention is paid to the identification of essential characteristics of this phenomenon. A person is not only an object of discourse, but also a participant in it. First of all, this refers to the discourse of family life and its kind of dialogue with close people in the family. The main tasks of family discourse are related to the regulation of life together and the maintenance of relations between close people.

Keywords: discourse, family discourse, intra-family communication, characteristics of family discourse

Койлыбаева Р.,¹ Жунисова М.²

^{1,2} Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Алматы, Казахстан

ОСНОВНЫЕ ПРИЗНАКИ СЕМЕЙНОГО ДИСКУРСА

Аннотация

На современном этапе развития лингвистических наук, когда проблемы языка как формы и среды жизнедеятельности человека остаются в центре внимания ученых, любое исследование дискурса в конкретной сфере человеческой деятельности способно открыть новое в уже известных языковых явлениях. Ввиду этого данная статья посвящена определению понятия дискурса, а также

рассматривается место дискурса в сфере лингвистики, раскрывается понятие «семейного дискурса». Особое внимание уделяется выделению существенных характеристик данного феномена. Человек является не только объектом воздействия дискурса, но и его участником. В первую очередь это относится к дискурсу семейной жизни и его разновидности-диалогу с близкими людьми в семье. Основные задачи семейного дискурса связаны с регуляцией совместной жизни и поддержанием отношений между близкими людьми.

Ключевые слова: дискурс, семейный дискурс, внутрисемейная коммуникация, признаки семейного дискурса

Кіріспе. Қазақ тіл білімінде дискурс тақырыбы өзекті мәселелердің біріне айналып отырғаны баршамызға белгілі. Осыған орай, біршама лингвист ғалымдарымыздың дискурс және оның түрлеріне байланысты қарастырған жұмыстарын кезестіруімізге болады.

Ғалым, профессор Байынқол Қалиұлы, *дискурсты*–ауқымы кең, күрделі құрылым ретінде қарастыра келе, оған прагматикалық, когнитивтік, этнолингвистикалық, мәдениеттанымдық, әлеуметтік, менталдық, психологиялық, семантикалық сипаттар тән екендігін, айтады[1, 91].

Біздің ойымызша, *дискурс* дегеніміз-адресанттың (ақпаратты беруші жақ) адресатқа (ақпаратты алушы жақ) мақсатты түрде бағыттаған ойының адресат санасында интерпретациялануы (талдануы, түсінуі) нәтижесінде туындаған сөйлеу актісі. Дискурс коммуниканттар арасындағы, яғни адресант пен адресат арасындағы мазмұнды, мағыналы қарым-қатынас түрі.

Бұл жерде мазмұнды, мағыналы қарым-қатынас дегеніміздің өзі дискурстың күнделікті тілдік жағдаяттан ауқымының кеңдігімен ерекшеленетінін көрсетеді.

Сонымен қатар, екі адамның әңгімелесуі барысында тек бір адам ғана өз ойын айтып қойған жағдайда дискурс болмайтынын, яғни екі коммуникант бірдей өз ойларын айтып, сөйлескен жағдайда және адресанттың сөзін адресат түсініп, оған жауап қайтарғанда ғана дискурс орындалатынын айта кеткенді жөн көріп отырмыз. Бұл ретте, дискурстың диалогтан айырмашылығы сөйлеуші өз ойын білдірген жағдайда, тыңдап тұрған адамның диалог барысындағыдай жауап қайтаруы міндетті емес, тек оны түсінгенін құптаған жағдайда да дискурс орындалатынын айтуымызға болады. Мысал беретін болсақ: *Бірақ енесі бұған қадалып, тізесінен түртіп, “не дегенін айт” дегендей ишарат еткен соң ернін Зеренің құлағына тақап: -Әкесін айтады. Қатал екен, неге аямады дейді, -деді*[2, 45]. Осы берілген мысалдан, Зере мен Ұлжанның арасындағы тілдік жағдаяттың диалогтан гөрі, дискурстық сипатта көрініс тапқанын байқауымызға болады. Ұлжанның енесінің білгісі келген жағдайды айтқызбай-ақ, көрсеткен ишаратынан ұғынуы дискурстың орын алуының нәтижесі екенін байқаймыз. Дискурс тек сөздерді қолданып ойды білдірумен шектелмейді, сондай-ақ ым-ишара, түрлі белгілерді қолдануда дискурс орындалуының бірден-бір белгісі екенін айта кеткеніміз жөн. Адресант пен адресаттың пікір алмасып, белгілі бір ақпаратпен бөлісіп, өз ойларын жеткізген жағдайда ғана дискурс сәтті шықты деуімізге болады.

Дискурстың орнауы үшін екі коммуниканттың аялық білімінің (әлеуметтік жағдайы, білім деңгейі, мамандығы, беріліп отырған ақпараттан хабары бар-жоғы) тең дәрежеде болуы сияқты мәселелердің маңызды факторларға жататынын естен шығармауымыз керек.

Біздің анықтауымызша, дискурстың басты белгілері мыналар:

-*Мақсатқа бағытталған коммуникативтік жағдаят;*

-*міндетті түрде екі немесе оданда көп қатысушы адамдардың пікір алмасуы;*

-*Әңгіме немесе пікірталастың нақты тақырыптық контекст аясында өрбуі;*

-*Сөйлеуші мен тыңдаушының аялық білімінің теңдігі немесе тақырыптан, әңгімеден хабары болуы.*

Әдістеме. Дискурс өрісін анықтау дискурс типтері мәселесімен тығыз байланысты екенін ескеруіміз керек. Себебі, нақты бір дискурс түрінің өзіне тиесілі параметрлерін анықтай отырып және өзіне тән типтік ерекшеліктерін ескерген жағдайда ғана, біз сол дискурстың басқа дискурс түрлерінен айырмашылығын біле аламыз және сол аталмыш дискурстың қолданыс аясын анықтаймыз.

М. Хэллидейдің пікірінше, дискурс «қатысушылар+тақырып+әдіс» атты параметрлер шеңберінде анықталады екен. Бұл жердегі *дискурс қатысушылары* деп-коммуниканттарды айтқан болса, ал *әдіс* деп белгілі бір мақсатқа жету жолында тілдің қолданылу қызметін, *тақырып* деп-қатысушылардың тілді негізгі келісімге келу құралы ретінде қолдана отырып, қоғаммен араласу саласы ретінде қарастырған екен[3, 57].

Осы критерийлерге сәйкес, дискурс типтерін ажыратуға болады. Мысалы: педагогикалық дискурс, дипломатиялық дискурс, іскери дискурс, ғылыми дискурс т.б. түрлерін атауға болады. Осы классификацияны отбасы дискурсы да толықтыра алады.

Әрбір индивидтің іс-әрекеті немесе басқалармен қарым-қатынасқа түсуі, белгілі бір қоғамдық саладағы коммуникация нәтижесінде іске асады.

Институционалды емес аз құрылымдық дискурс типтеріне ауызша сөйлеу формасында кездесетін, күнделікті тұрмыстық қарым-қатынасты жатқызуға болады. Осы мәселеге, В.Б. Кашкин, *тұрмыстық коммуникация саласындағы дискурс* деген атау берген екен [4, 21]. Аталмыш дискурс түрі өз кезегінде бірнеше кішігірім дискурс түрлеріне бөлінеді: *жасөспірім дискурсы, достар арасындағы дискурс, жұбайлар арасындағы дискурс* т.с.с.

Біздің пікірімізше, отбасы дискурсы-кең ауқымды және мазмұнды болып табылады. Себебі, отбасылық дискурс отбасы мүшелерінің, жақын туыстардың және алыс туыстардың қарым-қатынасқа түсуі нәтижесінде туындайды. Бұл ретте, әр жеке отбасының ішкі қалыптасқан тәртібімен реттелетін қарым-қатынастың жақындығына акцент қойылады.

О. Ф. Русакованың ойынша, институционалды дискурс қатынастар жүйесіне және белгілі бір әлеуметтік институттың қызмет етуіне сәйкес туындайтын, жағдаяттық-коммуникативтік актілерге тән белгілерден көрініс табады [5, 272].

Ал біздің ойымызша, *институционалды дискурс* дегеніміз-қоғамдағы әлеуметтік институттардың өздеріне тән қалыптасқан нормалары мен типтеріне сәйкес айқындалатын дискурс түрі.

Әлеуметтік институттардың бір түрі – отбасы институты екені баршамызға мәлім. Осы тұрғыдан, отбасы дискурсын отбасы типтеріне сәйкес отбасы мүшелерінің әрқайсысының өзіндік мәртебесіне сай қарым-қатынасқа түсу формасы, белгілі бір тәртіптік нормативтерді орындауы және мінез құлықтарының көрінісі деп қарастыруға болады.

Бұл ретте, әрбір әлеуметтік-тарихи қауымдастықта отбасы дискурсы ерекше болып келеді, әр қауымдастықтың өзіне тән мәдени және этникалық ерекшеліктері болады. Отбасылық дискурс кезінде ұлттық құндылықтар назардан тыс қалмайтынын айта кеткен жөн, себебі әр отбасындағы коммуникация барысында өзіндік ұлттық ерекшеліктер көрініс табады.

Отбасы дискурсы дегеніміз- коммуниканттардың ойы мен ниетіне және белгілі бір жағдаятқа байланысты туындайтын, отбасы мүшелерінің қарым-қатынасқа түсу формасы және адресант пен адресаттың маңызды интенциясы.

Отбасы дискурсының бүгінгі қоғамдағы отбасылық тәрбие және отбасылық қарым-қатынасты сипаттауда маңыздылығы артуда. Әрине, отбасы дискурсының маңыздылығын әр жеке индивидтің отбасы мүшелері арасындағы коммуникацияны міндетті түрде басынан кешетінімен түсіндіре алмаймыз, мұны қазіргі қоғамдағы отбасылық коммуникацияның азайып бара жатқандығымен және сол отбасыға сай өзіндік стратегиялардың жоқтығы салдарынан қоғамдық дискурстық қатынас кезінде көрініс табуымен түсіндіруімізге болады. Себебі, отбасы қоғамдағы орын алатын қарым-қатынас пен адамдардың бір-бірімен байланысының кішігірім әлемі десек болады.

Нәтижелер. Отбасы дискурсы-отбасы мүшелерінің бір-бірімен қарым-қатынасы негізінде қалыптасады. Әдетте, Еуропалық отбасы мүшелеріне-әкесі, анасы, балалары (ұлы, қызы) кіретін болса, қазақ отбасы – ата, әже, әке, ана, балалары (ұлы, қызы) деген сияқты отбасы мүшелерінен құралады. Бұл жерде, біздің қазақ ұлтына тән өзіндік ұлттық ерекшелікті көруімізге болады. Енді, отбасылық дискурс кезінде осы аталған отбасы мүшелерінің әр көтерілген мәселе барысында өзіндік қарым-қатынасқа түсу мақсаты және нақты күтетін нәтижесі- болады. Отбасылық коммуникация кезінде әр отбасы мүшесінің өзіндік орны байқалады. Отбасы мүшелерінің дискурс кезіндегі рөлі сол адамның отбасындағы орнымен анықталады.

Жоғарыда айтылған, М. Хэллдейдің дискурсты талдау параметрлеріне сәйкес отбасы дискурсын талдайтын болсақ, 1)Отбасы дискурсының қатысушысына: Бір отбасының заңды мүшелері кіреді және коммуниканттардың статустық және рөлдік міндеттері қазақ отбасыларында ұқсас болып келеді, кейбір отбасыларында ерекшеленетін тұстары болуы мүмкін (Үлкен тұрып кішінің сөйлемеуі, ата-ананың балаларының кәмелеттік жасқа толғанға дейін бағып-қағуы, ата-ананың ақылын тыңдау, отбасындағы балалардың тең дәрежеде қаралуы т.с.с.). 2) Отбасы дискурсының тақырыбына: күнделікті отбасылық жағдаяттарға сәйкес туындайтын тақырыптар (отбасы мүшелерінің бір-бірінен жөн сұрасуы, күнінің қалай өткенігін талқылау, бір-бірімен түрлі тақырыптарда әңгімелесу, қалжыңдасу, мадақтау, мақтау, құттықтау, ұрсу, зеку т.б. жатады.). 3) Отбасы дискурсы әдісіне: коммуникативтік рөл ережесіне сәйкес ұйымдастырылған полилог немесе

диалог түріндегі сөйлесу әрекеті жатады. Мұндағы диалог дегеніміз- еку адамның арасындағы әңгіме болса, полилог дегеніміз- бірнеше адамның арасындағы сөйлесім түрі.

Отбасы дискурсында жазбашаға қарағанда, көбінесе ауызша түрде сөйлесу басым. Яғни, отбасы дискурсының *репрезентациялану каналына*- ауызша түрдегі сөйлесім және бейвербалды амалдарды қолдану (ым-ишара, дене қалыбы, көзқарас қимылы) жатады.

Отбасындағы ортақ мәселені шешуде, отбасы мүшелерінің бір-бірімен араласуының маңызды, әрі ортақ формасы-отбасылық дискурс болып табылады. Отбасындағы ата-ана мен баланың немесе басқа да отбасы мүшелерінің арасындағы күнделікті әңгімелердің барысында қоғаммен байланыс орнату мәселесі шешіледі. Отбасында ата-ананың балаларымен сөйлесу барысында, өздерінің мәдени сауаттылығын көрсету арқылы баласының жалпы ұлттық құндылықтарды игеруіне себепші болады. Себебі, үлкен кісілер қоғаммен араласуы нәтижесінде алған білімі мен тәлім-тәрбиесі арқылы ғана өскелең ұрпаққа үлгі болатынын, әрі ұлттық құндылықтар мен әдеп, нормалардың жас ұрпақтың бойында қалыптасып дамуына себепкер екенін айта кеткеніміз жөн.

Талқылау.Отбасы-бірегей коммуникативтік ландшафтты құрайды.Себебі, әр отбасы коммуникация кезінде басқа отбасылардан өзіндік даралығымен ерекшеленеді.Әр отбасының сәлемдесу немесе қоштасу кезіндегі ерекшеліктері, отбасы мүшелерінің бір-біріне өтініш білдіру тәсілдері, аса маңызды мәселелерді талқылауы немесе отбасы мүшелерінің алдағы жоспарлары туралы баяндауы сияқты интерсубъективті актілердің жиынтығының бәрі кіреді. Кейбір отбасыларда үлкен отбасы мүшелерін атымен атау қалыптасқан, отбасы мүшелерін атымен атау да отбасы мүшелерінің арасындағы жас айырмашылығының ескерілмей тең дәрежеде өз ойын білдіруіне септігін тигізеді. Мұндай жағдайда отбасының кіші мүшелері мен үлкен мүшелерінің қандай мәселе болмасын ойын ашық айтып отбасылық дискурста бәрінің қызу араласуына әкеледі.

Сонымен қатар, отбасылық дискурстың маңызды белгісінің бірі-ол отбасылық талқылау, баяндау, әңгімелеу болып табылады.Әңгімелеу- нақты бір сюжеті бар әңгімені айтудан тұрмайды, соған қоса адамның сөйлеу интонациясын, дауыс ырғағын,айтылатын ойын кімге бағыттағаны да кіреді. Дүниеге келгенге дейін де сәбилер ата-анасының арасындағы әңгіменің бір бөлігіне айналады. Баланың дүниеге келгеннен кейін де тыңдайтын бесік жыры белгілі бір өмірлік тәжірибеден алынған әңгіменің түрі болып табылады. Бесік жырының өзі ана мен бала арасындағы дискурстың түрі екенін айта кету керек. Мысал келтіретін болсақ:

Жылама бөпем, жылама,

Жілік шағып берейін,

Жілігінің майы жоқ

Жіпке тағып берейін.

Көк сиырдың сүтінен

Көже жасап берейін.

Оның тұзын кім татар

Жыламайтын ұл татар, — деп мәпелейтін еді. Сол кезде әдемі әнге елтіп жатып балбырап ұйықтап кетер едім[6,18-19]. Осы берілген мысалдың әже мен бала арасындағы дискурстың көрінісі екенін айта кеткіміз келеді. Бұл жерде әжесі мен немересінің арасында диалогтың болмағанымен, дискурстың сәтті шыққанын, немересінің айтылған лебіздің өзіне арналғанын ұғынып, мазасыздықтан арылып бір сәт тыныш ұйқыға кетуі екеуара дискурстың орнағанының көрінісі.Бұл жерде, адамдарың барлығы тілдік ортада емес, нақты әңгіме немесе оқиға айтылатын ортада дамып, жетілетінін айтқымыз келеді. Біз қай кезде болмасын, белгілі бір адамдардың бастан кешкен әңгімесін тыңдап немесе өзіміздің тәжірибелік оқиғамызды баяндау арқылы қарым-қатынасқа түсе аламыз.

Әңгімені тек үлкен кісілер ғана айтып қоймайды, сонымен қатар отбасының әр мүшесі отбасылық дискурстың орын алуына өзіндік үлесін қосады.Кешкісін отбасы мүшелерінің дастархан басында жиналып, өздерінің күнінің қалай өткендігін айту арқылы немесе үйден тыс уақыттағы жағдайлармен бөлісу арқылы әр отбасы өзіндік отбасылық атмосфера қалыптастырады. Әр отбасының өзіне ғана тән сөйлесу тәртібі болады және жағдаятқа сәйкес сөйленетін сөздері болады. Отбасылық қарым-қатынастағы әңгіменің тәркінін түсіну үшін әр адамның сөзін іріктеуіне, ойын білдіргенде қай жақтан айтып тұрғанын аңғару, тұспалдап сөйлеп тұрма немесе біреуге астыртын тисіп тұрған жоқтығын немесе керісінше екінші адамды қолдап, қошеметтеп тұрғанына мән беру керек. Яғни, адамның айтпақ ойын түсінудің маңызы зор.

Қорытынды. Қорытындылай келе, *отбасы дискурсы*-отбасы мүшелерінің нақты бір жағдаят пен нәтижеге негізделген қарым-қатынасқа түсу формасы екенін айтқымыз келеді. Сонымен қатар, жоғарыда ұсынылған анықтамаларға сәйкес отбасы дискурсының басты белгілеріне:

- Екі немесе оданда көп коммуниканттардың пікір алмасуы;
- Әңгіме нақты отбасылық контекст аясында өрбуі;
- Тілдік қарым-қатынастың отбасы мүшелерінің интенциясына негізделуі;
- Коммуниканттардың аялық білімінің теңдігі (тақырыптан хабары болуы);
- Әңгіме барысында ұлттық құндылықтардың көрініс табуын, жатқызамыз.

Отбасындағы ортақ мәселені шешуде, отбасы мүшелерінің бір-бірімен араласуының маңызды, әрі ортақ формасы-отбасылық дискурс екені жоғарыда айтылды. Қазіргі қоғамда отбасында жақын адамдармен дұрыс қарым-қатынасты қалыптастыру және түрлі кездесетін мәселелердің дұрыс шешімін табу мәселесінде отбасылық дискурстың өзектілігі арта түскені анық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Қалиұлы Б. Дискурс және оның тілдік белгілері. // Қазақ университеті, «Хабаршы» фил. сер. 2002.-журналдарда жарық көрген мақала
- 2 Мұхтар Әуезов. Абай жолы роман-эпопеясы, Алматы.Жазушы-2004, 1-ші кітап, 368 бет. - кітап
- 3 Halliday Michael. *Current Ideas in Systemic Practice and Theory [Text]* / M. Halliday. London: Pinter, 1991.-кітап
- 4Кашкин В.Б. Введение в теорию коммуникации. Учеб. пособие. Воронеж: Изд-во ВГТУ, 2000. – 175 с.-кітап
- 5 Русакова О.Ф., Русаков В.М. PR-Дискурс: Теоретико-методологический анализ. Екатеринбург: УрО РАН, Институт международных связей, 2008. – 340 с.-кітап
- 6 Б.Момышұлы. Ұшқан ұя. Алматы: Өнер, 2008. — 248 б.-кітап

References:

1. Qaliūly B. *Diskurs jäne onyñ tildik belgileri.* // *Qazaq universiteti, «Habarsy» fil. ser. 2002.-jurnaldarda jaryq körgen maqala*
2. Mūhtar Äuezov. *Abai joly roman-epopeiasy, Almaty.Jazuşy-2004, 1-şı kitap, 368 bet. -kitap*
3. Halliday Michael. *Current Ideas in Systemic Practice and Theory [Text]* / M. Halliday. London: Pinter, 1991.-kitap
4. Kaşkin V.B. *Vvedenie v teoriu komunikasii: Ucheb. posobie. Voronej: İzd-vo VGTU, 2000. – 175 s.-kitap*
5. Rusakova O.F., Rusakov V.M. *PR-Diskurs: Teoretiko-metodologicheski analiz. Ekaterinburg: UrO RAN, İnstitut mejdunarodnyh sväzei, 2008. – 340 s.-kitap*
6. B.Momyşūly. *Ūşqan ūia. Almaty: Öner, 2008. — 248 b.-kitap*

МРНТИ 14.35.09

<https://doi.org/10.51889/2020-2.1728-7804.32>

Набидуллин А.¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан

СТУДЕНТТЕРДІҢ ҒЫЛЫМИ-ТАНЫМДЫҚ ӘЛЕУЕТІН АРТТЫРУДАҒЫ “ЖАЛПЫ ТІЛ БІЛІМІ” ПӘНІНІҢ АРТЫҚШЫЛЫҚТАРЫ МЕН МҮМКІНДІКТЕРІ

Аңдатпа

Қоғам дамуының жаңа сатысында жоғары білім беру жүйесіндегі талаптардың өзгеруі болашақ мамандарды қалыптастырудың өзгеше мүмкіндіктерін ұсынып отыр. Жоғары білім беру жүйесіндегі негізгі білім мазмұнын қамтитын іргелі пәндер сондай мүмкіндіктерді оңтайлы жүзеге асыруда шешуші рөл атқарады. Жоғары білім берудің нәтижесі – білім алушының танымдық әрекеттерін жан-жақты дамыту. Студенттің ғылыми-танымдық әлеуеті жүйеленген ғылыми білімнің және кәсіби